

М. А. Балаклицький

Сучасне прочитання соцреалістичної журналістики: публіцистичний цикл Івана Багряного «Крокви над табором»

Важливою цариною творчості І. Багряного поряд з прозою та поезією була публіцистика. Для української діаспори феномен Багряного особливо пов'язаний з його політичною діяльністю, проте «хоча в Україні видано всі його романи (втім числі явно слабкі), як публіцист – а публіцистом він був справді знаменитим! – [Багряний там] практично невідомий» [2].

Його перша проба публіцистичного пера – збірка з двох нарисів «Крокви над табором» [1]. Працюючи журналістом, Багряний 1931 року отримав редакційне завдання розповісти про успіхи колективізації. Це був час, коли арешти серед інтелігенції ставали нормою, а донос, за виразом Юрія Шереха, на десятиліття перетворився на головний жанр літературної критики. Тож не дивуймося, що Багряний тоді подав до друку нариси, де бадьоро повідомляв про нові досягнення «червоного» села. Це типові соцреалістичні твори,

якими хотілося – ніде правди діти – просигналізувати про своє «вірнопідданство» режимові. Хоча й обмежувати цю публікацію таким принизливим завданням не можна. Якщо Стара Іванівка – справді передовий, зразковий, перший у районі колгосп, то можна повірити захопові молодого кореспондента від темпів будівництва, збільшення товарообігу, поліпшення комунальних умов селянського життя тощо. Проте найтяжчим «гріхом» Багряного була його приналежність до нації, приреченої на знищення. І на момент виходу цієї збірки автора вже було арештовано.

Стиль, лексику й тематику нарисів зорієнтовано на селянську пресу. Текст оживлюють скупі пейзажні замальовки: «Чотири роки тому тут був древній, дощем і вітрами розсунутий горбок, задекорований бур'яном і геть зрівняний, а тепер... високий насип простягся аж ген білим вужем, а по ньому побігли в далечінь дві новенькі блискучі рей-

ки». Читача, можливо, дратуватиме надмір офіційної, мітингової термінології: «літні жінки (селянки!) покинули десь печене й варене і свою індивідуальну замкнутість» тощо. Така реакція цілком зрозуміла, проте пам'ятаймо, що подібний спосіб висловлювання тоді був нормою; це була замовна публікація, й молодий журналіст не міг поневажити редакційні (й партійні!) стандарти; така лексика сьогодні сприймається, м'яко кажучи, зі скепсисом, бо цю термінологію було заїжджено до стану бюрократичного канцеляриту не у 1930-і навіть, а в наступні шістьдесят років; нарешті, усмішки того ж Остапа Вишні демонструють гумористичний потенціал суміщення побутових і абстрактно-риторичних понять, і тогочасна популярність його творчості могла стати причиною наслідування подібної стратегії молодим журналістом.

Прочитання соцреалістичних текстів Багряного з позицій сьогодення, що становить завдання даної розвідки, дозволяє дійти важливих висновків. Більшовики прийшли до українського села зі справді наполеонівськими намірами. Ідея соціальної справедливості, світлого майбуття постала гідною заміною тріаді царату: «православ'я, самодержавство, народність», коли описана в «Новій Рябині» ситуація – на два селища одна церква й жодної школи – радше за все була правдивою. І можна говорити, що це наслідки імперської політики, що за Мазепи будувались і школи, і церкви, проте кожне покоління будь-що хоче поліпшити умови *свого* прожиття. Можливо, саме це й має на увазі Багряний, коли говорить про «прагматичну романтику» колективного господарювання. Пізніше в повісті «Огненне коло» він знов акцентуватиме необхідність переливати «правильні» переконання в конкретні вчинки, спрямовані на підвищення рівня життя «маленького українця».

До честі Багряного, нариси подають «порядком товариської критики» цілісний погляд на життя колгоспу. Авторів є що хвалити: відкрито ясла, де дітям з боєм (!) одягали труси; у село приходять залізниця, телефонний зв'язок, згодом електрика, освіта, соціальні гарантії (відпустки, пенсії), план сільгоспробіт перевиконано, колективна праця задає тон діловитості, організованості, підтримує слабших. Проте журналіст ніде не збивається на ідеалізацію, не замовчує ні прикрі недогляди – не розрахували кількість подарункових хусток жінкам, – ні серйозні проблеми: самоуправство влади тощо.

Ба більше, з його обмовок, натяків, переданої чужої мови можна побачити й те, що

лишається «за кадром», приміром, обставини закриття церков. Ясно, що, коли в душі найрадикальнішого сектантства або чернецтва більшовикові заборонено й безневинне товаришування з «нечестивими» («знайомі мої всі – крім класових ворогів, звичайно»), то, за умовчанням, прихильники «мракобісся» – звичайні вірники – це друга «група ризику». Тому гра в добровільність («не хочеться, щоб був розлад, хочеться, щоб одностайно») при закритті храмів не переконує. Атеїсти й думки не припускаються, що церква може існувати хоча б на правах «факультативу». Через десятиліття після подій, описаних Миколою Кулішем у п'єсі «97» [3], чуємо біль селянки за розкрадене церковне майно: «комуністи ж безвірники безбожні, церкви розтирюють і всім їм уже вимощений шлях простісінько до пекла». От і доводиться сільраді йти на хитрощі, а точніше, антиконституційні (навіть тоді) дії: користуючись дощами, завезти до нефункціонуючого храму (бо попа нема. Невже з вини самих селян?) зерно на просушку. І поки воно там сохне, *агітацією переконати* решту нерішучих. Що могло стояти за цими словами, читач може уявити. А в «Новій Рябині» подибуємо й зовсім комічну причину згоди: «Коли, наприклад, знімали дзвони, то тільки маленька група хотіла стати в контри, але... глянула на решту й облишила. Соромно стало».

Чому господар, стріляючи в комсомольців, що прийшли його розкуркулювати, не спішив помирати за церкву? Багряний дав свою відповідь двома роками раніше у поемі «Скелька»: бо церква на сході України не «мазепинська», а російська, генетично чужа і зацікавлена у визиску селян, а не, наприклад, в освіті чи благодійництві. Додамо, що і в себе на батьківщині як мінімум з часів Петра Першого вона виконувала функції підлеглого державі поліційного апарата. Не цікавлячись життям селян, взоровані на Росію священники часто не виконували й свої безпосередні обов'язки, грішачи срібллюбством і пиятикою. І коли було треба грудьми стати на захист «своїї правди», у східноукраїнських православних не дістало ні розуміння, що ж «своє», ні снаги його захищати. А більшовики довершили діло: упевнений у революційній законності пролетарського суду, Багряний констатував, що самоуправного голову Яблучнівської сільради віддано до прокуратури. Чи не там же, якщо не сховались у донецьких шахтах, «щезли» і старий піп, і, за виразом автора, «куркулячий «папа римський»» з Євангелієм, що агітував за церкву?

Зображений у цих нарисах і процес формування тоталітарного ладу. Так, при праві через Ворсклу автор з'ясовує, що на місці панській владі прийшла колгоспна (читай: партійна) монополія. Хлопчик на перевозі – колгоспник. Він не може підзаробити, перевозячи прибульців, бо управа колгоспу встановила ціну за перевіз, його човен на тім боці стрічає старший «наглядач», забирає гроші, видаючи чек на п'ятак. А через два роки уже справжні наглядачі стрічатимуть пострілами спроби конаючих від голоду селян залишити межі цього села, ні, поправляє Багрянний, колгоспу. І підсумовує, що все йде за планом, «типово, як і скрізь, як і по всіх старих Іванівках, так, як і мусило бути». Ясно, що будь-яке ухилення від цієї норми буде зустрінуто як підступи ворогів, а відтак і реакція не забариться: 1933-го, 1937-го, 1948-го. І читаючи про війну «незможниці тітки Уляни з радянською владою в особі її представника – голови Н.-Рябинівської сільради», згадуємо, що скоро в цих «тіток» уже не буде можливостей не те що скаржитись, а й вижити. І тоді вже й Бог не чути. Й усі ті «прекрасні більшовицькі хліби» вивозитимуться до Європи за демпінговими цінами, протестуватимуть хіба (й поки) що «неохоплені» революційною пропагандою «лівобережні» українці, а докери, що відмовляться вантажити хліб на кораблі, будуть масово розстрілюватись [3].

Багато тверджень, реалій, понять сьогодні отримали інше, а часто й геть протилежне значення. Сама назва циклу скидається на пророчий фарс: колгоспи до середини 1950-х років справді були *концтаборами*, бо до доби Хрущова селяни, як чистісінькі кріпаки, не мали паспортів і права вільного пересування, працювали не за гроші, а за *трудою*, отримуючи зарплатню, як у середньовіччі, *натурою* при неувяжному оподаткуванні. Уже з перших рядків у читача відбувається «зміщення горизонту сподівань», бо текст породжує інші, страхітливі асоціації. Наприклад: «Тепер же від тої Старої Іванівки (до речі, великої) залишилося тільки шість дворів, шість двориків.

Спритний читач відразу подумає, що тут не інакше, як сталася катастрофа, ще й велика катастрофа, коли отаке, віками нерушиме село і отак ніби крізь землю провалилося. А хіба не катастрофа?

Сто літ була Іванівка – і немає Іванівки. І це тої самої Іванівки, що я її колись знав і що в ній було біля трьох сот дворів». Ясно, скаже *спритніший* постперевбудовний читач, це наслідки голодомору. Та ж Голодомор попереду. Тоді, можливо, це причорнобильська «зона відчуження». А чи молоді виїхали до міста щастя шукати, а старі померли. Опис зовнішності Гриші з МТС сьогодні відгонить тільки іронією. Не тільки подібні «містяни», а й набагато менш освічені й окультурені селяни залишали «Іванівки», щоб ніколи туди не повертатися. Одягали футболки чи білі сорочки, тільки от мова, як правило, і грамотною російською не ставала, віддаючи невинним суржилом.

Сьогодні розуміємо, що кероване КП(б)У нищення «куркулів» було одним з етапів війни з власним народом. Що рішучість і безоглядність реформ, навіть найкращих, обернулися зреченням пам'яті, коли, за виразом Оксани Забужко, спільна історія народів не мусила сягати далі 1917 року або часу різного роду «змичок» і «возз'єднань». Що колективне хазайнування та скасування приватної власності викликали руйнування селянської родини – головного вогнища національного духу, засвідчили відсутність «власного простору», на місці якого, мріялося героям Багряного, «най би картопля росла».

Не через десять років, а щойно у брежнєвську епоху, після хрущовської «відлиги» й порівняної лібералізації економіки, почали справджуватись деякі аспекти віщування Гриші, поданого в кінці першого нарису: з'ява в колгоспах садів (які, в принципі, й одвіку були), клумб, душів, електрифікації й механізації. «Великі, багатоповерхові ясні будівлі з центральним опаленням, з водогоном» будувались у «селах» хіба що кіностудій. А роялі, Фіати і європейський одяг дотепер переважно лишаються прерогативою міст. Тож сьогодні Гришин прогноз розвитку села постає прикладом поганої есхатології: «Хай це буде не через 10, а через 20 років, але заради цього варто і вмерти біля трактора». Останнє право тільки й було усі ці роки невідчуженим у селянина.

Публіцистичний цикл Івана Багряного «Крокви над табором» доводить, що соцреалістична журналістська спадщина становить виключно важливий етап в історії вітчизняної журналістики.

Література

1. *Багрянний І.* Крокви над табором: Нариси. – [Х.], 1932. 2. *Бердиховська Б.* Рідкісна птиця // Критика. – 2005. – № 12. 3. *Танюк Л.* Етичні колі-

зі на звуженій сцені (з уроків Розстріляного Відродження) // <http://memorial.org.ua/education/right.htm>

АННОТАЦИЯ

Современное прочтение очеркового цикла Ивана Багряного «Крокви над табором» («Стропила над лагерем», 1932) показывает необходимость применять такую стратегию к произведениям соцреалистической публицистики, составляющим важную веху в истории отечественной журналистики.

SUMMARY

Contemporary reading of Ivan Bahriany's essay cycle "Krokvy nad taborom" ("Rafters over the Camp", 1932) shows the necessity of using such strategy to the works of social-realistic journalism to be the important steps in the history of Ukrainian media.